

הרב עזריה אריאל

אמצעים הדישים להובלת אפר הטאת בימינו

הקדמה

נאמר בתורה (במדבר יט, ט): 'ואסף איש טהור את אפר הפרה והניח מחוץ למחנה במקום טהור'. מכאן למדו חכמים שאסור להניח את אפר הפרה ואת מי החטאת על גבי טומאה כלשהי, אפילו כאשר האפר והמים נמצאים בתוך כלי שאינו מקבל טומאה, אלא שהוא נשען על גבי טומאה כלשהי. לכאורה הדבר שולל את האפשרות להוביל את האפר בתוך מכונית, מאחר שכל המכוניות שלנו טמאות, ואין זה מעשי לטהר אותן בטבילה.² האם נצטרך להוליך את האפר רק בהליכה רגלית או ברכיבה על סוסים וחמורים?

א. רהפן

לרחפן יתרון על פני המכונית, מפני שניתן לייצר רחפן שעמיד בטבילה, לטהרו (בהזאה, אם יוצר בארץ העמים או נטמא בטומאת מת בארץ) ולהטבילו לשם חטאת לקראת הובלת האפר. כך האפר יהיה מונח ב'מקום טהור' ללא ספק. אך השימוש ברחפן מעלה שאלה - האם מותר להעביר אפר ומי חטאת באוויר. במשנה (פ"ט מ"ו) נאמר:

מי חטאת ואפר חטאת לא יעבירם בנהר ובספינה ולא ישיטם על פני המים ולא יעמוד בצד זה ויזרקם לצד זה, אבל עובר הוא במים עד צוארו. טעם האיסור מוסבר בגמרא (חגיגה כג ע"א ויבמות קטז ע"ב), שפעם אחת העבירו מי חטאת בירדן בספינה ומצאו כזית מת תחוב בקרקעיתה, ונטמאו מי החטאת, ולכן גזרו על כל דבר כעין ספינה. בתוספתא (פ"ט ה"ט) נאמר:

1. פרה פ"י מ"ג, ורמב"ם, הל' פרה אדומה פ"ד ה"א. להלן הפניות סתמיות למשנה, תוספתא ורמב"ם הן למסכת פרה ולהל' פרה אדומה.
2. המכונית היא אב הטומאה, אם בטומאת מת הטעונה הזאה, כגון עקב חניה בחניון מקורה של בית חולים או בגלל ייצורן בארץ העמים, ואם בטומאת מדרס (ואכמ"ל) הטעונה טבילה. גם אם נניח שהמכונית אינה אלא ראשון לטומאה, מחמת נגיעה בטמא מת, היא 'מקום טמא', לפחות לדעת רבנן דר' יוסי (פ"י מ"ג), וגם מטמאת אדם וכלים, שכן 'אין מונים לחטאת' (רמב"ם, פ"ג ה"ו).

לא יטול אדם מי חטאת ואפר חטאת ויהא רכוב על גבי חברו או על גבי בהמה מקום שאין רגליו נוגעות בארץ, אבל מעבירן הוא בגשר, אחד הירדן ואחד כל הנהרות.

מהרישא ניתן להבין שהאיסור להעביר את האפר ברכיבה נאמר אף ביבשה. אולם הסיפא 'אחד הירדן ואחד כל הנהרות' אינה מובנת, נהר וירדן מאן דכר שמיה? ועל כורחך זה המשך למשנה על נהר, כדרך התוספתות, ולא מימרא בפני עצמה.³ גם סדר הדברים בתוספתא: 'רכוב על גבי חברו' ואח"כ 'על גבי בהמה' (בניגוד לסדר בגמרא שלהלן) מובן יותר אם מדובר על מי שהגיע למכשול מים ומתקשה לעבור, ובאופן זה מקובל יותר להסתייע בחברו מאשר בבהמה.

בברייתא המקבילה (חגיגה כג ע"א; יבמות קטז ע"ב) נאמר:

לא ישא אדם מי חטאת ואפר חטאת ויעבירם בירדן ובספינה, ולא יעמוד בצד זה ויזרקם לצד אחר, ולא ישיטם על פני המים, ולא ירכב על גבי בהמה, ולא על גבי חברו, אלא אם כן היו רגליו נוגעות בקרקע. אבל מעבירן על גבי הגשר ואינו חושש. אחד הירדן ואחד שאר הנהרות.

רש"י ביבמות מפרש ש'לא ירכב' מוסב גם הוא על העובר בנהר, אבל ביבשה אין כל הגבלה, וכך פירשו כמה אחרונים.⁴ לעומת זאת בחגיגה כתב רש"י שהרכוב אסור כי 'גזרו על האוירות כולן', ומשמע שהאיסור אף ביבשה.⁵ כך גם משמע שפירש ב'ערוך השולחן העתיד'⁶ אך כתב שברייתא זו אינה להלכה, כדלקמן. בפשטות הטעם להחמיר בזה הוא שגם תנועה באוויר ביבשה היא כעין ספינה, אך מסברה זוהי גזרה רחוקה לכאורה. ייתכן שלדעת רש"י שם הגזרה איננה רק משום שחששו לטומאה בספינות, אלא שחששו מטומאה בקרקעית הנהר, שלא יבחין בה אלא אם כן ידרוך עליה, ולכן גזרו על כל תנועה באוויר, אפילו ביבשה, מפני שהעובר באוויר אינו מבחין במה שבקרקע.⁷

הרמב"ם (פ"י הל' ב-ג) הזכיר איסור בנהר בלבד ולא ביבשה, ואף כתב שבים מותר. גם בנהר לא הזכיר הרמב"ם איסור רכיבה, ונראה שפירש שהברייתא עוסקת ביבשה, ואינה להלכה כי היא נגד המשנה.⁸ ויש שפירש שאף הוא מודה לאיסור הרכיבה בנהר.⁹ מסתבר, אפוא, שלהלכה אין כל איסור ביבשה, ואף את"ל שהברייתא אסרה, כפי שאפשר להבין מרש"י בחגיגה, אין הלכה כמותה. על דיני שמירת האפר במהלך הטיסה ראה להלן.

3. וכן הוכיח ב'תורת מרדכי', רבינוביץ, חיבת הקדש סי' כד, עי"ש באריכות.

4. גר"א על התוספתא הנ"ל; תפא"י, הלכתא גבירתא פ"ט ס"ו.

5. שיח יצחק, שם.

6. ערוך השולחן לעתיד, סי' ע סעי' יד.

7. אך המאירי, חגיגה כג ע"ב, נקט שהאיסור בנהר בלבד ואעפ"כ ציטט את לשון רש"י, ונראה שפירשו כדבריו ביבמות.

8. ראשון לציון, חגיגה כג ע"א; חס"ד על התוספתא הנ"ל.

9. שיח יצחק, עמ' צב.

ב. ריהוף מגנטי

יש לדון על הצעה ששמעת¹⁰ שעשויה לאפשר הובלה בתוך מכונית טמאה: ניתן ליצור מתקן שיש בו התנגדות של שדות מגנטיים, והקלל המתכתי יוכל לרחף בתוכו בלי לנוע בדופנות המתקן.¹¹ כאשר המתקן יונח במכונית, הקלל שבתוכו אינו 'מונח' במקום טמא אלא מרחף בתוכו.¹²

לכאורה מאחר שהנהג נוגע במכונית ונטמא ממנה, הרי הוא טמא לחטאת, הפוסל את האפר אפילו בהיסט.¹³ ברם, הובלת האפר באופן זה איננה היסט, אפילו אם בעלמא נהג נחשב כמסיט את מה שברכבו.¹⁴ מצאנו ש'מנפח אדם בית הפרס והולך' (ברכות יט ע"ב), והזזת העצמות ע"י רוח פיו איננה נחשבת כהיסט. אין טומאת היסט (בין בהיסט של הטומאה ע"י הטהור הנטמא ממנה, ובין בהיסט של דבר טהור ע"י טמא המטמא בהיסט) אלא כשיש רצף של חפצים מוחשיים המחברים בין האדם לבין החפץ המוסט על ידו. מכל מקום, יש לעיין בשאלה אם באופן זה הקלל נחשב כמונח במקום הטמא, מאחר שהמתקן המחזיק אותו טמא, או שעל כל פנים המתקן מונח על גבי דבר טמא.

ג. צדדי הספק

שנינו בפ"י משנה ד-ה:

הטהור לחטאת... היה עומד על גבי תנור ופשט ידו חוץ לתנור, והלגין בתוכו, וכן האסל שהוא נתון על גבי התנור ובו שני קללות, אחד מכאן ואחד מכאן, רבי עקיבא מטהר וחכמים מטמאין. היה עומד חוץ לתנור ופשט ידיו לחלון ונטל את הלגין והעבירו על גבי התנור, רבי עקיבא מטמא וחכמים מטהרין. הקלל והלגין מכילים אפר חטאת ומי חטאת, ואילו התנור טמא (לפחות ביחס לדרגת הטהרה הדרושה לחטאת). לדעת רבי עקיבא, הקובע לעניין 'מקום טהור' הוא מקומו של הקלל עצמו, ואם הוא מרחף מעל הטומאה - הוא נטמא. מאידך גיסא, אם הקלל אינו מעל הטומאה, אלא רק מוחזק בידי אדם שנשען על גבי הטומאה - הרי זה טהור. לדעת חכמים, 'מקום טהור' הוא המקום שעליו הקלל נשען. לפיכך, אם האדם עומד על גבי התנור - הקלל שמוחזק בידי מחוץ לתנור נפסל, ואילו כאשר האדם עומד מחוץ לתנור, ומחזיק את הקלל מעל התנור - הקלל טהור.¹⁵ הלכה כחכמים (רמב"ם פ"ד ה"ה).

10. מידידי הרב יהושע פרידמן והרב ינון אלבז הי"ו.
11. מעין המתואר בסנהדרין קז ע"ב על עגלי ירבעם, ע"ש ביד רמ"ה.
12. אומנם אסור שהאפר ומי החטאת יהיו באוהל המת, אפילו בתוך כלי חרס המוקף צמיד פתיל (פי"א מ"א ורמב"ם פ"ד ה"ג). לעניין זה לענ"ד המכונית אינה נחשבת כאוהל המת, אפילו אם בעבר נטמאה באוהל המת, יעוין בספרי 'טהרת ישראל', ח"א סי ב.
13. פי"א מ"ו ורמב"ם פ"ג ה"ה.
14. ועל כך עיין שו"ת מעשה חושב, ח"ד סי' לו, שצידד שאינו היסט.
15. רבה בזבחים צג ע"א מבאר שזוהי מחלוקת מהותית בשאלה האם קלוטה כמי שהונחה, אלא שאביי מקשה על כך וסובר שר"ע פוסל בהעברה על גבי מקום טמא רק מגזרה שמא יניחנו. מכל מקום,

לדעת רבי עקיבא, הפוסל קלל שמרחף מעל התנור, מסתבר שהמתקן המוצע אינו מועיל.¹⁶ אך יש לדון לדעת חכמים, שהורו שריחוף מעל הטומאה אינו פוסל, ומנגד החשיבו את הקלל הנשען ותלוי על התנור כאילו הוא מצוי על גבי התנור, אע"פ שפיזית הוא אינו מעליו אלא לציודו, כלשון הרמב"ם (שם): 'והואיל והן נשענין על התנור הרי הן כמונחין על גביו'. מדבריהם אפשר להסיק שהתנאי 'מקום טהור' נאמר לא רק על המקום שבו האפר נמצא, אלא גם על הדבר המחזיק אותו ועליו הוא מונח.¹⁷ עוד מצינו בתוספתא (פ"י ה"ה) שהמבחן אם הקלל נחשב כנשען על הטומאה הוא אם בסילוק הטומאה יוסט הקלל. אם כן, ייתכן שגם כאשר הטומאה לא נוגעת כלל בקלל או בדבר הנוגע בו, אלא שהיא הכוח המעמיד את הקלל ובסילוקה הוא ייפול, היא 'מקומו'. אומנם הקלל אינו מונח עליה ממש, אבל משקלו רובץ על השדה המגנטי (וככל שהמשקל גדול יותר, כך נזדקק לשדה מגנטי חזק יותר).¹⁸

ד. ראיות לדין זה

א. יש מקום לדקדק מהפסוק 'והניח מחוץ למחנה במקום טהור', שכדי לפסול את האפר נדרשת הנחה במקום הטמא, ומסתבר שהעמדה באוויר איננה חשובה 'הנחה'.¹⁹ אלא שהגמרא (יומא מג ע"א) דורשת: 'והניח - מי שיש בו דעת להניח', וזה המקור לפיו חירש, שוטה וקטן פסולים לאסיפת האפר. לא שמענו שאפר חטאת שהונח במקום טמא ע"י חש"ו אינו נפסל. מכאן ש'והניח' נאמר כדרישה חיובית באסיפת האפר והנחתו בכשרות, אבל אין זה תנאי בפסולו של אפר שהונח במקום טמא.

-
- הרמב"ם והגר"א על המשנה פירשו כדברי רבה, וראה 'אשיחה בחקיק', סי' סה ס"ק ב, שביאר כיצד הדבר מתיישב לפי מסקנת הסוגיה שם.
16. יש מקום לדון בזה לדעת אביי, ואכמ"ל.
17. מילולית, 'מקום' הוא האתר שבו האדם קם, כשם ש'מלון' הוא האתר שבו האדם לן, ו'מבוא' הוא האתר שבו האדם בא (רשב"ם שמות טו, ה). אם כן, כשם שהדבר הגורם את הלינה (כגון כדור שינה או נאד חלב שמרדים את השותה) לא ייקרא 'מלון', כך גם דבר הגורם את העמידה לא ייקרא 'מקום'. ואעפ"כ נקטו רבנן דר"ע שהלגין התלוי ע"ג אסל שע"ג התנור נחשב כמצוי במקום טמא, מפני שהוא נשען על הטומאה. המשא"ח עמד על החידוש בדין זה בהשוואה להלכות הוצאה מרשות לרשות בשבת, ע"ש.
18. בהלכות שבת דנו הפוסקים על הוצאה מרשות לרשות בעזרת מגנט (עיין שו"ת מנחת שלמה, ח"ב סי' לא ושו"ת חלקת יעקב, או"ח סי' קסט-קע), והדיון סובב סביב השאלה האם זהו מעשה האדם והאם זו מלאכה כדרכה או כלאחר יד. לא ראיתי דיון האם ריחוף מעל שדה מגנטי שיש בו ד' על ד' טפחים נחשב כ'הנחה'. בשבת ק ע"א מבואר שאחיזת הרוח אינה נחשבת הנחה, ועיין ראב"ד, המובא בשטמ"ק, ב"מ ט ע"ב: 'לגבי שבת הנחה ממש בעינינו, דאלו קיימי באויר, כגון (שערבן) [שעכבן] הרוח ולא הניחן לנוח, והוציאן אחד משם לחוץ - אינו חייב, דהנחה על גבי משהו מיהת בעינינו'. אך זה לעניין שבת דווקא, כפי שמתבאר מהמשך דבריו: 'ומיא כאוירא בעלמא דמו, ולא משום ניידא ממש קפדינן אלא משום דהוה כאוירא בעלמא, דהא הדר איבעיא ליה לרבא אגוז בכלי וכלי צף על גבי מים מהו, והרי לעניין חטאת הנחה על גבי מים נחשבת הנחה, כמ"ש בפ"י מ"ג שהמניח את הקלל על גבי אוכלין ומשקין טמא לרבנן דר' יוסי, ומשמע, אף במשקים מרובים שהקלל צף על גביהם. מכאן שבחטאת לא בעינן גדרי הנחה כמו בשבת.
19. ראה הערה 18.

ב. מצאתי בס"ד יתד נאמנה לפשוט את הספק לקולא, ממש"כ הפירוש לספרי המיוחס לראב"ד (חוקת פיסקא קכד, עמ' ריד) בביאור דעת רבנן דר' עקיבא: 'ורבנן סברי כיון דרגלו עומדת ע"ג התנור וידו מחברא בהדי גופו - לאו מקום טהור'. מדבריו מתבאר שחכמים טימאו את הלגין לא רק מפני שהוא מורם ע"י הטהור שעל התנור, אלא החיבור הפיזי של הלגין אל התנור, באמצעות היד והגוף המחוברים זה לזה, הוא המגדיר אותו כעומד במקום טמא. מכאן שתלייה באוויר ללא חיבור רצוף איננה מחשיבה את האפר כנמצא במקום טמא. כך גם מתבאר מה'אור שמח' (פי"ד ה"ו), שביאר את מחלוקת רבי עקיבא וחכמים:

ולכאורה נראה דפליגי אם אגד יד ואגד כלי שמייה אגד, והוי כמונחים על התנור שהוא מקום טמא...

דהיינו, הקביעה שהקלל נחשב כמונח על גבי התנור היא רק משום שיד האדם מצרפת אותו אל המקום שבו היא נמצאת.²⁰

ה. שמירת האפר

הפקדת האפר ברכב טמא בתוך מתקן עם ריחוף מגנטי מעוררת שאלה מבחינת חובת השמירה על האפר. מאחר שנהג הרכב טמא, לכאורה הפקדת האפר ברשותו פוסלת את האפר, כמ"ש הרמב"ם (פ"ט הי"ז): 'המוסר מים מקודשין או מים שנתמלאו לקידוש לטמא לשומרן הרי אלו פסולין'.

מקור הדין במשנה פ"ז מ"י:

המוסר מימיו לטמא - פסולין, ולטהור - כשרין. ר' אליעזר אומר: אף לטמא כשרין אם לא עשו הבעלים מלאכה.

טעם הדין ששמירת הטמא אינה שמירה, מאחר שהטמא אינו מקפיד כדבעי,²¹ או שבאופן מהותי שמירת טמא אינה שמירה, כלשון ה'חסדי דוד' (פ"ז ה"ז):

ולפי האמת שמירת הטמא אינה שמירה כלל, אפילו שמר בכל לבבו וזנהר יפה שלא ליגע ולא הסיח דעתו, דכמאן דליתיה דמי.

ביאור הדבר, ש'שמירה' אינה פיקוח גרידא אלא הגנה על המים מפני הטומאה, ובהיותם בחזקת הטמא, אין זו הגנה מטומאה.²²

20. לאידך גיסא יש ראיות קלושות להחשיב החזקה ע"י מגנט כהנחה: א) ר' יוסי בר' חנינא בע"ז מד ע"א מבאר את הפסוק (שמ"ב יב, בל) 'ויקח את עטרת מלכם מעל ראשו ומשקלה ככר זהב ואבן יקרה ותהי על ראש דוד', ש'אבן שואבת היתה בה דהות דרא לה'. מפרש"י שם משמע שכוונתו שהאבן הייתה על ראשו של דוד והגביהה את העטרה, וזה נקרא 'על ראש דוד'. אך תוס', ד"ה אבן, פירשו אחרת, שהאבן הייתה קבועה בכיסאו. ב) רמז נוסף לענייננו ממה שמצינו שהקב"ה נקרא בלשון חז"ל 'המקום', 'מקומו של עולם' (בראשית רבה פס"ח ט, מדרש תהלים צ, ועוד). כינוי זה התבאר בפרקי דר"א פל"ד: 'שמו של הקב"ה מקום... שהוא מעמיד כל העולם בכחו והוא מקומו של עולם'. הרי שהמעמיד ומחזיק את הדבר נקרא 'מקומו', אע"פ שאינו מונח עליו באופן מוחשי. אלא שאין למדים מדברי אגדה.

21. רע"ב ותפא"י על המשנה שם.

22. נתיב בינה, פרה, סי' לז, ו. עניין זה שגדר 'שמירה' אינו רק פיקוח ובירור מה נעשה, אלא גם השגחה

מתוכן המשנה (פ"ד מ"ד) והקשרה אפשר להבין שמדובר דווקא במים שטרם נתקדשו, שהמלאכה פוסלת בהם וכן היסח הדעת, אבל במים שנתקדשו, שאין המלאכה פוסלת בשעת הקידוש וכל שכן לאחריו, וכן באפר, שאין המלאכה פוסלת בשעת איסופו, אין המסירה לטמא פוסלת. אולם הרמב"ם הנ"ל כותב זאת גם על מים מקודשים, וממילא הוא הדין לאפר.²³ אומנם ב'זכר ישעיהו'²⁴ תמה על הרמב"ם ונקט שבמים מקודשים שמירת טמא אינה פוסלת, ומסתבר שלדעתו הוא הדין לאפר. מכל מקום, לא מצאנו בראשונים מי שחולק על הרמב"ם (ואף הראב"ד, שסובר בפ"י ה"ד שבמים מקודשים אין פסול היסח הדעת, שתק בהלכה זו, וכנראה מודה ששמירת הטמא אינה שמירה), ויש להחמיר כשיטתו.

כדי לתת מענה לעניין השמירה ע"י טהור, צריך שהמתקן יהיה נעול באופן שלא ניתן לפתחו ללא רשותו של הטהור. נוסף על כך תהיה אפליקציה שתאפשר לטהור לבדוק שהקלל לא נפל על בסיס המתקן, וכן לעקוב אחרי מסלול התנועה של הרכב עם הקלל, ואף להתריע במקרה שהרכב מתקרב לבית קברות וכדומה. הטהור יעקוב אחרי מהלך הנסיעה ברציפות (ורצוי - שני טהורים, לגיבוי במקרה של צורך זמני של אחד מהם להפסיק את המעקב), עד להגעת הקלל אל אדם הטהור לחטאת ביעד.²⁵

באופן זה, מסתבר לענ"ד שהאפר נחשב כשמור ע"י הטהור, אע"פ שבפועל האדם הטהור רחוק מהאפר והוא מוסע ע"י הטמא. בלשון חז"ל 'המוסר' פירושו מסירה לאחריות, והפסול במסירה לטמא הוא כאשר הבעלים מסר את המים לשמירתו של הטמא²⁶ וכדי להסיר את אחריותו של הבעלים על המים. כך כתב ה'חזון איש'²⁷ שהמסירה נועדה לאפשר לבעלים לעשות מלאכה (ונחלקו ת"ק ור"א אם מסיח דעתו מייד בשעת המסירה או רק משעה שיעשה מלאכה).²⁸ ממילא, כאשר הטהור עדיין עוקב אחרי הנעשה, וגם יש בידו אמצעי קשר להתריע במקרה של חשש תקלה, כגון כשהרכב מתקרב לבית

שבכוחה להגן ולמנוע תקלות, מוזכר באחרונים לגבי שימור במצה, עיין בשו"ע הרב, או"ח סי' תנג סעי' טו, וביתר ביאור בשו"ת חת"ס, או"ח סי' קכח ובהגהותיו על השו"ע, או"ח סי' תס ס"ק ב, שעניינה של השמירה אינו רק פיקוח וברור אם העיסה החמיצה אלא מניעת החימוץ. וראה בהרחבה ב'מעיל שמואל', יודלביץ, פסחים דף צט, שביאר ע"פ המכילתא שהשימור הוא עשיית הפעולות הדרושות כדי למנוע מן העיסה להחמיץ.

23. 'משנה אחרונה', למשנה פ"ד מ"ד.

24. זכר ישעיהו, על הרמב"ם פ"ב ה"ה.

25. אומנם כמה אחרונים כתבו ששמירת אפר ומי חטאת במקום סגור ושמור היטב מספיקה במקום שמירה: עיין מרכה"מ פ"י ה"ד; חס"ד, עמ' קמו; ספרי דבי רב עמ' רג; תפא"י, פרה פ"ג מ"ג; בועז למשנה שם, אות ז; חזו"א פרה, סי' ז, ס"ק יג. ואם כן לכאורה מתקן נעול פוטר מן הצורך במעקב נוסף במהלך הדרך. ברם, נראה שכאשר הקלל נע ונד בדרכים, והוא עלול להיטמא בהגיעה למקום טמא (אפילו כשהוא מוקף צמיד פתיל, כנ"ל הערה 12), אין להגדירו כשמור היטב ללא השגחה נוספת, עי"ש בחזו"א (והשגחת הנהג, הטמא, אינה מועילה, כאמור).

26. רע"ב, ועיין גם משנה אחרונה, פ"ז מ"א.

27. חזו"א, סי' ט ס"ק טו.

28. מצד דיני הטהרה, כאשר מדובר במים שאינם מקודשים, נשיאתם ע"י הטמא אינה עילה מספקת לפוסלם, שכן אפשר שהטמא יחזיק אותם כשהם בכלי אבן או חרס, ראה רמב"ם פ"ג ה"ה.

קברות, הרי זו שמירה. ובשו"ת 'משיב דבר'²⁹ הוכיח מן המשנה (פ"ז מ"ה) שכאשר האדם בוחר להוביל את המים באופן מסוים, חובת שמירתו היא לשמור בצורה הטובה ביותר האפשרית בנסיבות שבהן בחר להוביל. אומנם ב'תפארת ציון'³⁰ פירש שטעם הפסול במסירה לטמא הוא שמה שברשות הטמא אינו ב'מקום טהור', ולכאורה לדבריו מעקב מרחוק לא יועיל להחשיב את המקום לטהור. אולם פירושו תמוה, שהרי המשנה עוסקת (לפחות גם) במים שאינם מקודשים, ובהם לא נאמר דין 'מקום טהור' (פ"י מ"ה).³¹

1. אין אדם משמר מה שביד הברו

הקולא להחשיב את המעקב מרחוק על ידי הטהור לחטאת כשמירה טעונה בירור, לאור הסוגיה בחגיגה (כ ע"א). ר' יוחנן שם אומר ש'חזקה אין אדם משמר מה שביד חברו', ומסביר לפי זה את מימרת ר' יונתן בן אלעזר: 'נפלה מעפרתו הימנו, אמר לחבירו תנה לי, ונתנה לו - טמאה'. ופירש רש"י³² ששני הצדדים לא שמרו על המעפורת כשהייתה ביד המרים: הבעלים - מכוח החזקה, והמגביה - משום שלא התכוון לשמור, מאחר שהבעלים שביקש ממנו את המעפורת לא בירר קודם לכן אם הוא טמא או טהור, ובכך הראה שאינו חש לטהרתו, ויש כאן היסח הדעת משמירתו בטהרה. לפי זה, לכאורה בנדון דידן אין תועלת בשמירה מרחוק, משום שאין שימור למה שביד חברו, ושמירת זה שהאפר ברשותו, נהג הרכב, אינה מועילה, מאחר שהוא טמא. לעניין זה יש לציין ש'ביד חברו' אינו דווקא כשהטהרות בידו ממש, אלא אפילו כשהן על החמור שעומו, כמבואר בסוגיה שם, ואפילו כשהן בחבית סתומה.³³ עוד יש להעיר שלעניין הסוגיה שם, העוסקת בטהרת כלים ואוכל שהיו ללא השגחה, מדובר בדין דרבנן,

29. שו"ת משיב דבר, ח"א סי' ל.

30. תפארת ציון, פ"ז מ"י.

31. קיים דיון דומה לכאורה בשמירת קמח מחימוץ, האם ניתן לשולחו ברכבת ללא השגחה. הבה"ל, סי' שג ס"ק ד ד"ה ולפחות, ציין לספר 'תוספות ירושלים' שהסתפק בדבר, גם אם מבחינה מעשית אין חשש להחלפת הקמח בדרך או לירידת גשם עליו, כי 'מ"מ שמירה להדיא לא הוי ורחמנא אמר ושמרתם' (ומקורו בדין 'המוסר לטמא' בפרה אדומה, ע"ש). רבים הקלו בזה, עיין בשד"ח, חמץ ומצה סי' יא, אות ו, אך החמץ קל יותר, מפני שבפשטות דין השימור בו, במובן החיובי של עשייה לשם מצה, נאמר רק בשעת העשייה, ואין בו פסול היסח הדעת (שו"ת אמרי יושר, לר"מ אריק, ח"ב סי' עד). ולעניין החשש מחימוץ ניתן לארוז אותו בצורה שתאפשר לברר אם ניזוק או הוחלף בדרך, מה שאין כן בנדו"ד, שיש חיוב שמירה מתמיד וגם לא ניתן לבדוק באריזתו אם נטמא כמובן. מאידך גיסא, כאן מדובר על השגחה של אדם נאמן ויר"ש בדרך, שאינו יוצר ריעותא וחשש החלפה, אלא שמצד הדין שמירתו אינה שמירה עקב טומאתו, ולצורך זה מתקיים מעקב מקביל מרחוק ע"י הטהור. גם הקולא בהשגחה מחלב נוכרי באמצעות מצלמות (עיין 'בנתיב החלב' א עמ' 54) אינה עניין לכאן, כי בחלב נוכרי אין דין חיובי של שימור, ומטרת ההשגחה רק לוודא מבחינה מעשית שאין תערובת חלב טמא.

32. רש"י, חגיגה כ ע"א ד"ה טמאה.

33. תוס' בחגיגה שם ד"ה והתניא, ע"ש במהרש"א ובמקבילה בתוס' ר"י מפאריש בע"ז סט ע"א; וכך מסתבר, שהרי בהיותה בדרך היא זקוקה לשמירה מהיסט הזב.

אולם לעניין מי החטאת, שנאמר בהם 'למשמרת', אם אין השמירה מועילה למה שביד חברו, נראה שזהו פסול דאורייתא.³⁴

ברם, לא ברור אם מסקנת הגמרא כרבי יוחנן. הגמרא מקשה על דברי ר' יוחנן מברייתא: הרי שהיו חמרי ופועליו [שהם עמי הארץ] טעונין טהרות, אע"פ שהפליג מהו יותר ממיל - טהרותיו טהרות...

הרי שאדם משמר מה שביד חברו! ותירץ ר' יצחק נפחא שמדובר שהחבר טיהר את החמרים והפועלים לשם כך. הגמרא מקשה על כך מהסיפא: 'ואם אמר להם: לכו ואני אבוא אחריכם - כיון שנתעלמו עיניו מהן טהרותיו טמאות', ומה החשש אם טיהר את פועליו? ומתרצת שחוששים למגעו של 'עם הארץ' אחר, כי אין 'עם הארץ' מקפיד על מגע חברו, אלא א"כ הוא מתיירא שבעל הבית יראה אותו. בפשטות, התירוף 'במטהר חמרי' משמעו שבאופן זה לא בעה"ב הוא המשמר אלא החמרים, ואין בו סתירה לסברת ר' יוחנן.³⁵ אולם ברמב"ם³⁶ נראה שפסק אחרת, ש'חזקה אין אדם משמר מה שביד חברו' היינו שאדם לא שומר על חפץ שהיה עד עתה בידי חברו, אלא אם כן בעל החפץ הודיעו שהוא סומך עליו. כלומר, אין כוונת הגמרא שראובן הנותן לשמעון אינו שומר את מה שבידי שמעון, אלא שמעון אינו שומר את מה שהיה בידי ראובן אם לא נתבקש לכך. גם מבואר מדבריו שהטהרות שביד הפועלים טהורות אפילו אם בעל הבית לא טיהר את הפועלים, וביארו אחרונים³⁷ שהבין שלמסקנת הסוגיה אין בזה צורך, ודי באזהרת בעל הבית לפועלים והשגחתו עליהם מרחוק.³⁸

מלבד שיטת הרמב"ם, נימוק עיקרי להקל בעניין זה הוא חידושו של ה'מעיל שמואל'³⁹ שכאשר מישהו ממונה על השמירה ומחויב בה, הוא משמר גם מה שביד חברו. הוא מוכיח זאת משתי ראיות: א) מצינו במילוי המים להזאה מן השילוח (פרה פ"ג מ"ב) שהילדים מחזיקים בידיהם את המים מהשילוח ועד הר הבית, והרי אין מחשבת הקטן כלום, ולכאורה זהו היסח הדעת. על כורחנו צריך לומר שמחשבת הגדולים שעל גביהם מועילה לשמור את המים שבידי הקטנים. ב) מצינו שמותר לתת תרומה לקטן לאוכלה (כפי שמופיע למשל בב"ק קיד ע"ב), אע"פ שמצווים על שמירתה, וצ"ל כנ"ל.

אביא כמה ראיות נוספות לצמצם את החומרא ש'אין אדם משמר מה שביד חברו':

1. מן המשנה (פ"ז מ"י) הנ"ל על המסירה לטמא משמע ששמירה מועילה למה שביד חברו. ר' אליעזר מכשיר את המים שנמסרו להשגחת הטמא, כל עוד הבעלים לא עשו מלאכה, ומכאן שניתן לשמור מה שביד חברו. גם חכמים לא חלקו עליו בהכרח בנקודה

34. וכן משמע במנ"ח מצוה י, שלמד מזה לדין שימור במצה.

35. ראה רש"י ד"ה אמר ר' יצחק, מאירי, רמב"ן בע"ז סט ע"ב, וחזו"א מועד סי' קכט.

36. רמב"ם, הל' מטמאי מו"מ פ"ג הל' ה-ו.

37. מעשה רוקח, ליקוטי הלכות, ועוד.

38. וראה בליקוטי הלכות שם, תורת הקדשים אות ל, ששיטת הרמב"ם מחוורת את הסוגיה. ויש לציין ללשון רבנו מנחם, הל' חמץ ומצה פ"ה הי"א: 'דכי אמרינן אדם משמר מה שביד חברו הני מילי ביד ישראל דשייך בהאי מצוה אבל ביד גוי דליתיה בשימור לא'.

39. מעיל שמואל (יודלביץ), פסחים צח ע"ב.

זו, אלא סברתם היא שהעברת האחריות לידי הטמא משמעה שהבעלים הסירו לאלתר את אחריות שמירתם, ואין כאן שמירה על ידם.⁴⁰

2. בתוספתא פ"ו ה"ו נאמר:

כל דבר שבידו ועשה מלאכה, בין שיש שם שומרין ובין שאין שומרין - פסול. דבר שבידו ולא עשה מלאכה, אם יש שם שומרין - כשר, אין שם שומרין - פסול.

כך הגרסה לפנינו ובר"ש,⁴¹ ופירושה שכאשר בעל המים אוחז בהם בידו, ותוך כדי כך הוא עושה מלאכה, הם נפסלים גם אם העמיד שומר להשגיח על מה שבידו; אבל אם לא עשה מלאכה, אלא רק קבע בדעתו שלא ישמור בעצמו אלא חברו ישמור, אזי שמירת חברו מועילה למה שבידו.⁴² ביאור הדברים, שלעניין פסול מלאכה הקובע הוא בידי מי המים, והוא נחשב השומר העיקרי לעניין זה, אולם כאשר אין פסול מלאכה אלא רק דין שמירה ומניעת היסח הדעת, שמירה זו יכולה להתקיים אפילו לדבר שבידי חברו המסית דעתו מלשמור. נראה שטעם הדבר, שפסול מלאכה הוא מעשה הפוסל, ולא רק שלילת השגחה, ולכן בזה הולכים אחרי האחראי העיקרי, זה שהמים בידו. ואולם היסח הדעת אינו מעשה הפוסל אלא שלילת השגחה ושמירה, ולעניין זה דיינו גם בשמירת מאן דהוא שהמים אינם בידו.⁴³

3. כמה ראשונים כתבו שחז"ל לא גזרו על 'עם הארץ' שיטמא בהיסט, משום ש'אם כן אין לך מעביר חבית ממקום למקום'.⁴⁴ מנימוק זה מתברר שמותר להוביל חבית בידי עם הארץ שלא נטהר, לכאורה בניגוד להלכה שאין אדם משמר מה שבידו חברו!⁴⁵ ולכאורה הכרח לומר בדעתם שעכ"פ כאשר בעל הבית מלווה את עם הארץ מקרוב, השימור מועיל.

מכל הראיות הללו עולה שצריך לצמצם את החזקה אין אדם משמר מה שבידו חברו, ונראה שמדובר במקרים שיש בהם צד של הזנחה: במקרה של המעפורת שנפלה, בעל המעפורת ביקש מחברו להרים בלי לדעת אם הוא טהור או לא.⁴⁶ במקרה של הפועלים והחמרים, שהגמרא מדמה לעניין זה, מדובר על הליכה מרחוק בצורה שאומנם הם

40. והתקשה בזה האור שמח, פ"ט הי"ז.

41. ר"ש, פ"ז מ"ד.

42. כך לשון הר"ש: 'אם יש שם שומרין כשר, שנתכוון לשומרו או הוא או אחר, ואם אין שם שומרין פסול, משום היסח הדעת דפוסל במי חטאת'.

43. החס"ד והגר"א הגיהו בסיפא: 'דבר שאינו בידו ועשה מלאכה', וכך כנראה הייתה הגרסה לפני הרמב"ם (פ"ח ה"ה), אולם אין הכרח שהם חולקים לדינא, עיין בחס"ד.

44. תוס', חגיגה יט ע"ב ד"ה בגדי ע"ה; ר"ש, טהרות פ"ז מ"ה; רמב"ן, גיטין סא ע"ב; תוס' רא"ש נדה לג ע"ב; מאירי חגיגה כ ע"ב ועוד.

45. הקושי בולט יותר בתוס' בחגיגה ותוס' הרא"ש ומאירי הנ"ל, שהוכיחו דין זה שאין ע"ה מטמא בהיסט מסוגיית החמרים והפועלים, ולא ביארו כיצד סברתם מתיישבת עם 'אין אדם משמר' שהוזכר באותה סוגיה. החזו"א (מועד סי' קכט) העמיד את הסוגיה בתרומה או בחולין על טהרת תרומה, ובחולין גרידא אין היסח הדעת פוסל, ולדבריו יש ליישב שמש"כ הראשונים על העברת חבית ע"י ע"ה הוא בחולין. אך רש"י (כ ע"א ד"ה טמאה) פירש בשל חולין, וכן ברמב"ן בגיטין סא ע"ב, וכן משמע מסתימת הרמב"ם והמאירי.

46. כמ"ש רש"י ד"ה טמאה, וראה בהרחבה בערכי תנאים ואמוראים' ערך רבי יונתן בן עמרם.

עשויים לחשוש שבעל הבית יפתיע אותם, אבל אין זה מעקב ממשי (ולכן אין שמירתו שמירה, אא"כ טיהר אותם והם נחשבים כשומרים בעצמם). ברם, כאשר הבעלים רואה עצמו אחראי ועוקב ויודע מה מתרחש עם החפץ כל הזמן - שמירתו שמירה, אע"פ שפיזית החפץ נמצא בידי אדם שאינו ראוי לשמירה.

סיכום

- א. לא ניתן להסיע אפר חטאת במכונית טמאה, מחמת דין 'מקום טהור'.
- ב. ניתן להסיע אותו ברחפן טהור שהוטבל לטהרת חטאת, מפני שגזרת חז"ל שלא להוביל בספינה אלא בהליכה על גבי קרקע נאמרה בים ולא ביבשה.
- ג. ניתן להוביל אותו בריחוף מגנטי בתוך מתקן נעול המונח ברכב טמא, מפני שבאופן זה המתקן והרכב אינם נחשבים מקומו של הקלל. המתקן עצמו יהיה טהור לחטאת, כדי שטהור לחטאת לא ייטמא אם ייגע בו בהכנסת הקלל והוצאתו (לשם כך עליו להיות עשוי מחומר שאינו מקבל טומאה, או שיוטבל לחטאת ותהיה חציצה כגון יריעת ניילון בינו לבין הרכב הטמא).
- ד. תנאי להיתרים אלו הוא שהטהור לחטאת (ורצוי - שניים יחד, לגיבוי) יעקוב מרחוק אחרי מהלך כל הנסיעה עד להגעת הקלל אל אדם אחר הטהור לחטאת. הטהור יוכל לוודא שמסלול הנסיעה אינו עובר במקום שיש בו טומאת מת ולא אירעה תקלה בדרך, ואף להתריע לפני הגעה למקום טמא.
- ה. הסברה 'אין אדם משמר מה שביד חברו' שנויה במחלוקת, וכנראה נאמרה רק לגבי מקרה של הזנחה.

